

СОЦІАЛЬНА І ГУМАНІТАРНА ПОЛІТИКА

УДК 351.85:304]:94(477)»1917/1920»

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ Й ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ПІДХОДІВ ДО РОЗВИТКУ ГУМАНІТАРНОЇ СФЕРИ В УКРАЇНІ ТА СПРОБА ЇХ ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В ДОБУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ 1917–1920 РР.

В. П. Трощинський,

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри соціальної і гуманітарної політики, Національна академія державного управління при Президентові України

П. К. Ситник,

доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціальної і гуманітарної політики, Національна академія державного управління при Президентові України

В. М. Купрійчук,

доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри соціальної і гуманітарної політики, Національна академія державного управління при Президентові України

У статті розкриваються історичні передумови та джерела формування державних підходів до розвитку гуманітарної сфери в Україні, починаючи від княжих часів і закінчуючи періодом української державності в 1917–1920 рр. Узагальнено, зокрема, результати діяльності центральних органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо проведення єдиної державної політики в галузі культурного будівництва на території Української Народної Республіки та Української Держави гетьмана П.Скоропадського.

Звертається увага на особливості розуміння тодішньою управлінською елітою ролі духовності в процесах креативної розбудови національної державності, висвітлюються пріоритетні напрями конкретних зусиль влади в цій царині. *Ключові слова:* гуманітарна сфера, історичні передумови, джерела, гуманітарна політика, державне управління, Українська Центральна Рада (УЦР), Українська Держава гетьмана П.Скоропадського, Директорія, Українська Народна Республіка (УНР).

V. P. Troshchynskyi,

Doctor of History Science, Professor, Head of the Department of Social and Humanitarian Policy, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

P. K. Sytnyk,

Doctor of Philosophy Science, Professor of the Department of Social and Humanitarian Policy, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

V. M. Kupriichuk,

Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor of the Department of Social and Humanitarian Policy, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

© Трощинський В. П., Ситник П. К., Купрійчук В. М., 2016

HISTORICAL PRECONDITIONS AND SOURCES OF FORMATION OF STATE APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF THE HUMANITARIAN SPHERE IN UKRAINE AND THE ATTEMPT OF THEIR REALIZATION DURING THE NATIONAL LIBERATION STRUGGLE IN 1917–1920

The article describes the historical background and sources of the state approaches to the development of the humanitarian sphere in Ukraine from tsarist times to the period of Ukrainian statehood in 1917–1920.

In general, we combined the results of the activities of central bodies of state power and bodies of local self-government. This was regarding the conduct of united state policy in the field of cultural development in the territory of the Ukrainian Republic and the Ukrainian state of Hetman Skoropadskyi.

Attention is drawn to a particular understanding of the contemporary administrative elite role of spirituality in the creative processes of development of national statehood covering specific priority areas of the authorities' efforts in this area.

Key words: humanitarian issues, historical background, the sources of humanitarian policy, governance, Ukrainian Central Rada(UCR), Ukrainian State of Hetman P. Skoropadskyi, the Directory, Ukrainian National Republic (UNR).

В. П. Троцинський,

доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой социальной и гуманитарной политики, Национальная академия государственного управления при Президенте Украины

П. К. Сытник,

доктор философских наук, профессор, профессор кафедры социальной и гуманитарной политики, Национальная академия государственного управления при Президенте Украины

В. М. Куприйчук,

доктор наук государственного управления, доцент, доцент кафедры социальной и гуманитарной политики, Национальная академия государственного управления при Президенте Украины

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ И ИСТОЧНИКИ ФОРМИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПОДХОДОВ К РАЗВИТИЮ ГУМАНИТАРНОЙ СФЕРЫ В УКРАИНЕ И ПОПЫТКА ИХ ПРАКТИЧЕСКОЙ РЕАЛИЗАЦИИ В ПЕРИОД НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЫ 1917–1920 ГГ.

В статье раскрываются исторические предпосылки и источники формирования государственных подходов к развитию гуманитарной сферы в Украине, начиная от княжеских времен и заканчивая периодом украинской государственности в 1917–1920 гг. Рассмотрены результаты деятельности центральных органов государственной власти и органов местного самоуправления по проведению единой государственной политики в области культурного строительства на территории Украинской Народной Республики и Украинской Державы гетмана П.Скоропадского.

Обращается внимание на особенности понимания тогдашней управленческой элитой роли духовности в процессах креативного развития национальной государственности, освещаются приоритетные направления конкретных усилий власти в этой области.

Ключевые слова: гуманитарная сфера, исторические предпосылки, источники, гуманитарная политика, государственное управление, Украинская Центральная Рада (УЦР), Украинское Государство гетмана П. Скоропадского, Директория, Украинская Народная Республика (УНР).

Постановка проблеми. У тривалій боротьбі українського народу за утворення власної держави ідея національно-духовної ідентичності завжди виступала фундаментальним інтеграційним чинником. Джерела її сягають Київської держави, об'єднавчої діяльності великокняжого престолу, намагань Богдана Хмельницького мати козацьку державу, яка б ідентифікувала в собі національне, культурно-історичне буття “по Львів, Холм і Галич”. Далі ця тенденція знайшла свій шлях у пошуках української ідентичності в слов'янському світі кирило-мефодіївськими братчиками, Головною руською радою, привівши, зрештою, до чіткої артикуляції фундаментального постулату духовної єдності українського народу в програмних документах перших українських політичних партій кінця XIX – початку XX ст.

Доба української національної революції 1917–1920 рр. позначена кількома знаковими подіями, які справили потужний вплив на кристалізацію тогочасної гуманітарної політики Української держави: 22 січня 1918 р. за IV Універсалом УЦР Українська Народна Республіка стала “самостійною, ні від кого незалежною, вільною,

суверенною державою”; 19 жовтня того ж року Українська Національна Рада у Львові проголосила Галичину, Північну Буковину та Закарпаття “одноцільною українською національною територією”, яка невдовзі дістала офіційну назву – Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР); нарешті, 22 січня 1919 р. настав день ухвали Акта злуки УНР і ЗУНР.

З огляду на важливість засвоєння нинішнім поколінням вітчизняних політиків уроків українського державотворення в зазначений період актуальним є всебічне вивчення історичних передумов і джерел формування державних підходів до розвитку гуманітарної сфери, а також форм, методів та засобів практичної реалізації таких підходів у добу існування й діяльності УНР та Української Держави П.Скоропадського.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Публікації на тему державного управління гуманітарною сферою в означену епоху почали з'являтися ще за доби УЦР, Української Держави П.Скоропадського та Директорії УНР. Тодішні політичні і культурні діячі, зокрема В.Винниченко, О.Войнаренко, М.Грушевський, Д.Дорошенко,

Л.Курбас, Р.Млиновецький, Г.Павлуцький, Ф.Шмідт та інші у своїх працях порушували актуальні проблеми державного будівництва в галузі національної освіти, науки й культури на території України. Після поразки УНР цю проблематику надзвичайно активно розробляли представники української еміграції – Д.Антонович, Д.Дорошенко, Ю.Липа, Є.Маланюк, О.Ольжич, Д.Чижевський та ін.

На вивченні різних складових теорії та історії державного управління, у тому числі в галузі освіти, науки і культури, концентрують свою увагу сучасні дослідники: В.Авер'янов, Л.Гаєвська, Ю.Ковбасюк, В.Князев, В.Карлова, І.Курас, В.Луговий, В.Майборода, І.Надольний, П.Надолішній, П.Петровський, А.Попок, В.Рижих, І.Розпутенко, В.Скуратівський та ін.

Ґрунтовний аналіз сутності теоретичних засад та конкретних напрямів реалізації гуманітарної політики Української держави характерний для робіт О.Валевського, В.Верстюка, Є.Головахи, І.Дзюби, В.Євтуха, М.Жулинського, М.Кармазіної, І.Кресіної, С.Кримського, І.Кураса, О.Майбороди, О.Малиновської, Л.Нагорної, М.Поповича, О.Рафальського, О.Реєнта, О.Рубльова, М.Рудакевич, Є.Сверстюка, В.Смолія, Г.Чміль, В.Шинкарука та ін. У своїх працях науковці та культурні діячі спеціальну увагу присвячують з'ясуванню державотворчого потенціалу української національної ідеї, гуманітарної політики щодо розвитку суспільної свідомості, культури, освіти, науки, релігії і церкви, гуманістичних засад етнонаціональної політики держави.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Уже майже сто років українська національна революція перебуває в епіцентрі наукових дискусій, породивши велику кількість різноманітної літератури. І все ж, і донині не дослідженими належним чином залишається низка ключових питань державного управління гуманітарною сферою в добу УЦР, Гетьманату, Директорії УНР. Зокрема, потребують подальшого вивчення особливості та механізми цього процесу, різні аспекти впливу тогочасних державних формувань на відродження гуманітарної сфери, утворення ними спеціалізованих інституцій державного управління справами національної освіти, науки, культури, мистецтва тощо.

Останніми роками певні аспекти цієї проблеми знайшли відображення в роботах вітчизняних науковців: В.Андрущенко, В.Бондара, А.Дербак, М.Дмитриченко, В.Козакова, К.Корсака, В.Кременя, Ю.Чернецького, Т.Яценко та деяких інших. Однак її цілісний аналіз у наявній на теперішній час літературі відсутній.

Мета статті – розкриття історичних передумов, джерел та особливостей формування державних підходів до розвитку гуманітарної сфери в добу української національної революції (1917–1920 рр.).

Виклад основного матеріалу. Виборовши незалежність і претендуючи на конструктивну взаємодію з іншими державами в умовах глобальної гуманітаризації людства, Україна постала перед проблемою чіткого визначення своїх пріоритетів. Український соціум наблизився до усвідомлення необхідності системного, комплексного розвитку всіх сфер суспільного життя, одним із центральних, опорних механізмів якого має стати активна гуманітарна політика. Вістрям такої політики має бути формування високорозвиненої національної самосвідомості, яка увібрала б у себе всю систему духовних цінностей, надбаних українським народом упродовж усього свого історичного розвитку. У широкому розумінні гуманітарна політика спрямовується на формування, розвиток і збереження фундаментальних гуманістичних загальноцивілізаційних цінностей крізь призму національних інтересів. Духовні цінності є вічними надбаннями історії, культуротворчої діяльності багатьох поколінь, і на них має орієнтуватися держава у проведенні своєї гуманітарної політики [1, с. 480]. Тому в основу концепції гуманітарного розвитку українського суспільства мають бути покладені найважливіші цінності сучасної цивілізації – людська особистість, її свобода, гідність, соціальна справедливість, вільна праця, добробут. Саме на основі духовної культури як системи цінностей, що спираються на національну традицію, можна сформувати духовну єдність України, консолідувати її населення в єдину політичну націю сучасного зразка.

Ідея реалізації свободи і справедливості (як основи гуманізації суспільних відносин) пронизує всю європейську культурно-історичну традицію. Подібну ж позицію обстоювали й українські мислителі. Протягом усієї української історії питання людського розвитку, розвитку освіти, культури, збереження історичних традицій, формування державного світогляду та державницької ідеології були в центрі уваги передових інтелектуалів, державних, громадських, релігійних діячів. Саме тому українська культурно-історична традиція містить ідеї і є джерелом для формування повноцінної гуманітарної сфери незалежної України.

Українці – давній і самобутній народ, виразно виокремлений з-поміж своїх сусідів єдністю мови, культури, території, особливостями психології, безперервними упродовж віків спробами власного державотворення, політичного самоусвідомлення, неухильною тенденцією до

політичної та економічної консолідації, до територіального об'єднання в одній незалежній державі. Віхи цього процесу охоплюють кілька століть. Передовсім це Українська держава (імперія) княжої доби (Київська Русь), Козацька держава XVII–XVIII ст., УНР, Українська Держава П. Скоропадського, ЗУНР початку XX ст., Карпатська Україна з жовтня 1938 по березень 1939 р. і, нарешті, незалежна держава Україна, проголошена в серпні 1991 р. [2, с. 274].

У ст. 11 Конституції України зазначається, що держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. Конституція України продовжила правонаступництво української державності, що була означена “Руською правдою” Ярослава Мудрого, Литовськими Статутами, договорами конституційного характеру Гетьманської держави, Конституцією Пилипа Орлика, проектом конституції УНР тощо.

Джерела української гуманітарної політики сягають ще епохи Київської Русі. Подальша зміна характеру і спрямованості державного управління гуманітарною сферою була зумовлена перебігом історичних подій та особливостями ментальності українського народу. Слід зазначити, що, незважаючи на всі обставини, гуманітарна сфера українців завжди залишалася відносно незалежною, продиктованою одвічним історичним прагненням українців до незалежності й свободи.

Найвидатнішими подіями в історії державного розвитку українських земель з IX по XIII ст. слід визнати створення Київської держави та запровадження християнства, яке долучило протоукраїнців до культурно-етичних цінностей, які сьогодні складають основу сучасної західної цивілізації.

Разом із тим церковна освіта й виховання сприяли формуванню патріотизму серед населення, закликали до єднання руських земель, пропагували європейську духовну культуру, сприяли зародженню гуманістичних тенденцій у державному управлінні Наддніпрянської частини Київської Русі.

Будучи безпосереднім спадкоємцем Київської Русі, Галицько-Волинське князівство відіграло надзвичайно важливу роль в історії державного управління гуманітарним розвитком українського народу [3]. Саме воно зберегло від завоювання та асиміляції південну та західну гілки східного слов'янства, сприяло їхній консолідації та усвідомленню власної самобутності, стало новим, після занепаду Києва, центром політичного та економічного життя, модернізувало давньоруську державну організацію, розширило сферу дії західноєвропейської культури, сприяло поступовому подоланню

однобічного візантійського впливу, продовжило славі дипломатичні традиції Київської Русі, ще 100 років після встановлення золотоординського іґа представляло східнослов'янську державність на міжнародній арені [4, с. 43].

Наприкінці XV ст. на теренах України з'явилася нова сила, яка визначила шляхи боротьби за незалежність – українське козацтво. Козацтво було породжене як потребою захисту українських земель від зовнішніх ворогів, так і прагненням відродити свою національну державу на власних історичних землях. Саме на цьому прагненні формувалася ідеологія збройного опору, єднання всіх, хто робив внесок у цю справу, незалежно від національності, соціального походження тощо. Для захисту від татаро-турецької агресії було створено військово-політичну організацію – Запорізьку Січ, яка мала свої органи управління, чітку систему організації війська і прагнула підтримувати зв'язки із сусідніми державами. Запорізька Січ зосереджувала волелюбне українство, була осередком боротьби із зовнішніми ворогами, провідною силою народу за духовне відродження, соціальне та національне визволення. Січ стала зародком нової української козацько-старшинської державності.

Такий глобального значення процес, природно, не міг не сприяти розвитку національної культури, яка органічно увібрала в себе традиційні гуманістичні цінності та позитивні реалії тодішнього суспільного життя [5, с. 233].

У XVI ст., на тлі посилення боротьби між реформацією і контрреформацією в Європі, загострення соціальних та національних суперечностей у Речі Посполитій, продовжують розвиватися українські культурні традиції. Львівське, Луцьке та Київське братства стали зародком майбутнього громадянського суспільства. Вони розгорнули активну діяльність щодо створення шкіл і шпиталів, енергійно втручались у церковні справи з метою викорінення корупції та відродження християнської моральної чистоти [6, с. 179].

Потужного поштовху в розвитку духовності українського народу надало книгодрукування, яке почалося наприкінці XVI ст. Розвиток книгодрукування привів до величезних культурних зрушень в Україні, пов'язаних, насамперед, із діяльністю Острозької академії, заснованої в 1576 р. [1, с. 80].

Історичне значення Острозької академії полягало, насамперед, у тому, що вона утвердила зразок української православної школи як “тримовного ліцею”, у якому православна освіта орієнтувалася на вищі зразки, здобуті в руслі “латинської” вченості, що було виявом західної орієнтації, незвичної для східного християнства.

Досліджуючи історію державного управління щодо розвитку освіти, науки, книгодрукування, мистецтв, церковного і політичного життя України тієї доби, не можна оминати постать Петра Могили, діяльність якого об'єктивно була спрямована на духовне об'єднання українського народу, на зближення різних конфесій, суспільних станів і угруповань, з тим, щоб усі вони могли усвідомити загальнонаціональний інтерес і досягти спільного блага нації.

Саме цьому слугувала заснована П.Могилою 1632 р. діяльність колегії, що згодом трансформувалася в Академію, яка упродовж двох століть була духовним центром українського народу. Богословські, філософські, природознавчі, державно-політичні, етичні та естетичні ідеї, які в ній формувалися і викладалися, поширювалися по всій Україні. Представниками науково-освітнього напрямку були Георгій Кониський, Мануйло Козачинський, Георгій Щербацький та ін.

Треба відзначити, що в Україні вже в ті часи достатньо високим був освітній рівень населення. Навіть селяни в Україні, як писав арабський мандрівник Павло Алепський, – уміли читати й писати, а сільські священники вважали своїм обов'язком навчати сиріт, залучаючи цим їх до активного суспільного життя. Багато сільських громад наймали вчителів – вихованців братських шкіл, а випускники Київської академії часто служили репетиторами у заможних людей. Навіть у найстрашніше лихоліття вищу освіту давали Київська академія та її філії у Вінниці, а згодом і в Гощі на Волині. Достатньо сказати, що в Академії діяла 12-річна програма навчання і викладалися всі основні науки того часу.

Визвольна війна українського народу проти шляхетської Польщі середини XVII ст. внесла кардинальні зміни в суспільне життя України.

У результаті великого козацького повстання український народ створив свою державність у формі козацько-старшинської Гетьманщини. Тим самим український народ урятував себе від польсько-шляхетського і турецького поневолення, забезпечивши ширші можливості для досягнення національного розвитку, але не зміг урятуватися від нового поневолення російською імперією, насамперед, через внутрішній розбрат, активно стимульований метрополією.

Державна культурна політика в роки національно-визвольної війни українського народу в XVII ст. була прямо залежною від важкої зовнішньої та внутрішньої політичної ситуації. За цей час були випробувані різні варіанти зовнішньополітичних орієнтацій. Спроби української політичної еліти домовитися з Польщею за Б.Хмельницького не увінчалися успіхом. Вже через два роки після Пе-

реяславської угоди з Москвою була укладена Віленська угода між Росією та Польщею. Як наслідок, Б.Хмельницький веде активні переговори із Швецією про укладення військового союзу, який, однак, не дав результатів, на які очікували. За гетьманства І.Виговського була зроблена невдала спроба створити союзну “польсько-литовсько-руську” державу, у якій українські землі мали б називатися “Великим Князівством Руським”. Після обрання гетьманом Ю.Хмельницького підписуються “Переяславські статті” – значно гірший для української сторони варіант “Березневих статей” Б.Хмельницького. Таким чином, поновлюється промосковська орієнтація, яку, проте, Ю.Хмельницький вже через рік змінює на пропольську, підписанням Слободищенського трактату. Лівобережні полки відмовляються визнавати владу Ю.Хмельницького. Започатковується процес розколу України на Лівобережну та Правобережну, підконтрольну Росії і, відповідно, Польщі. Пізніше, з 1669 р., гетьман П.Дорошенко буде намагатися втілити в державотворчій практиці проосманську орієнтацію України.

Отже, численні спроби тогочасної української політичної еліти знайти надійну зовнішню підтримку для побудови української державності завершилися фіаско. Українські землі були поділені серед різних держав, які в подальшому справляли значний деформуючий вплив на розвиток української культури. Зважаючи на ці обставини, вести мову про гуманітарну політику України на цьому етапі як цілісне явище неможливо.

Попри прорахунки і невдачі, діяльність Б.Хмельницького є унікальним явищем не лише в українській, а й у світовій історії. Саме йому належить величезна заслуга у відродженні Української держави, яка після падіння першої української державності часів Київської Русі та Галицько-Волинського князівства майже 300 років перебувала в складі інших країн і, здавалося, розгубила всі державно-політичні та духовні ідеали. Б.Хмельницький сприяв пробудженню національно-політичної та культурної свідомості українського народу, що мало вирішальне значення для утворення української козацької держави [7].

На кінець XVII ст. унаслідок поділу України на сфери впливу різних держав, загострення міжусобних сутичок, яким, здавалося, не буде кінця, українські землі були в тяжкому стані. Українська автономія з кожним наступним гетьманом, з кожною зміною протекторату – від Польщі до Росії і Туреччини – втрачала свої здобутки, завойовані в середині XVII ст. Після відвоювання поляками Правобережжя та утворення автономії Війська Запорізького, під безпосередньою зверхністю гетьманів залишалося лише близько третини терито-

рії, що колись була підвладна Б.Хмельницькому. Цей лівобережний край українці звали Гетьманщиною, а Москва – Малоросією.

Саме за таких складних і важких умов починалося гетьманство Івана Мазепи – однієї з найвидатніших постатей в українській історії, який спробував повернути державне управління України в русло європейського гуманізму і гуманітаризму.

Одним із важливих напрямів державного управління І.Мазепи була культурно-просвітницька діяльність. Вона здійснювалася завдяки розвиткові української освіти, науки, мистецтва, архітектури, літератури, книгодрукування, оскільки І.Мазепа справедливо вважав, що лише в такий спосіб можна зрівнятися з європейськими державами. Як покровитель православ'я, він будує по всій Гетьманщині близько 20 церковних храмів, а давні храми княжої доби було реконструйовано. Значно оновив гетьман і славетні Софійський собор у Києві, Успенський собор Києво-Печерської лаври та Михайлівський собор Видубицького монастиря. На добу гетьманства І.Мазепи припадає розквіт і Києво-Могилянської академії, споруджено нові корпуси і збільшено до 2 тис. чисельність студентів. Одним із пріоритетів культурницької діяльності І.Мазепи була друкарська справа. Саме видання мазепинської доби – одні з кращих українських книгодруків. Така цілеспрямована державно-управлінська і всеохоплююча культурна діяльність І.Мазепи дає змогу говорити про неї не просто як про меценатство, а як про сплановану далекоглядну державну гуманітарну політику [8, с. 88].

З 1708 р. над Гетьманщиною був установлений повний контроль з боку царської адміністрації, а у 60–80-х рр. Гетьманщина і Запорізька Січ були ліквідовані. Культурно-національне піднесення, яке мало місце в Україні з кінця XVI ст. і впродовж XVII ст., у XVIII ст. було загальмоване. Негативно позначилася на гуманітарному розвитку України політика царизму, спрямована на витіснення української мови з ужитку в галузі церковного життя й освіти [9, с. 173].

Колоніальний гніт, який панував на українських землях поряд із міцніючим у масах почуттям громадської свободи, спричинив активізацію національного руху в усіх його формах – як у гуманітарних, так і в політичних. У сукупності ці процеси дістали назву українського національного відродження XIX – початку XX ст.

Саме в цей час серед найпопулярніших ідей європейської гуманітаристики, яку підтримували українські інтелектуали, утвердилася концепція нації німецького мислителя Й.Гердера. Одним із центральних пунктів його вчення було проголошення визначальної ролі мови у розвитку на-

ціональної свідомості. Крім гердерівських ідей, великого значення набувало поширення європейського романтизму, представники якого прославляли народ, його культуру, традиції як вияв своєрідного духу, стверджуючи, що саме з народного джерела інтелектуали можуть черпати найкращі зразки для своєї творчості.

Ці ідеї втілювали у своїй творчості П.Гулак-Артемівський, Г.Квітка-Основ'яненко, Є.Гребінка та ін. Вони виробили концепцію національного романтизму, згідно з якою джерелом культурних цінностей є дух нації, сконцентрований у фольклорних пам'ятках – достовірних документах славного минулого народу. У цей час виходять збірки українських народних пісень, пам'яток фольклору, ведуться перші етнографічно-фольклорні (М.Цертелев, М.Максимович, І.Срезневський), мовознавчі (О.Павловський, І.Войцехович, Й.Левицький), історичні (Я.Маркевич, О.Маркевич, Р.Берлінський, Д.Бантиш-Каменський) дослідження [9].

Своєрідною енциклопедією українського життя та виразником духу українського народу стала “Енеїда” І.Котляревського – провісника відродження національної культури та формування національної самосвідомості. Зор'ян Ходаковський (1784–1825) закладає підвалини української етнографії, Олекса Павловський у 1818 р. видає першу українську граматику. Упродовж XIX ст. у всіх галузях українознавства з'являються багатотомні фундаментальні дослідження. Уже у 1822 р. побачила світ п'ятитомна “История Малой России” Д.Бантиш-Каменського; у 1846 р. виходить друком п'ятитомна “История Малороссии” М.Маркевича.

У 1843 р. у Києві починає працювати Археологічна комісія, яка займалася широким спектром досліджень з української історії та культури, особливо після того, як її секретарем став В.Антонович. Цією Комісією було видано чотири томи “Памятников”, “Архив Юго-Западной России”, літописи С.Величка та Г.Гр'янки, багато інших матеріалів. У 70-х рр. XIX ст. виходить семитомне видання матеріалів, зібране етнографічною експедицією Павла Чубинського на Правобережній Україні, у яких було описано практично всі сфери життєдіяльності населення цього регіону.

У 1873–1876 рр. величезний внесок у розвиток українознавства зробила група вчених і культурних діячів, які офіційно входили до складу філії Російського Географічного Товариства (В.Антонович, М.Драгоманов, К.Михальчук, О.Русов, О.Кістяківський, П.Чубинський, М.Лисенко та ін.). Особливо велике значення мали два томи “Исторических песен малорусь-

кого народу с объяснениями В.Антоновича и М.Драгоманова”.

У складному процесі національного відродження велику роль відіграло видання таких перших альманахів, як “Украинский вестник”, “Украинский альманах”, “Украинский сборник”, “Харьковский еженедельник”, “Харьковские известия”, “Запорожская старина” тощо. Навколо цих видань гуртувалася тогочасна передова інтелігенція, діяльність якої спрямовувалася на формування національної ідентичності на етнічній основі. Це був перший, академічний етап національного відродження України.

Другий етап національного відродження – культурно-освітній, або організаційний – характеризується створенням перших громадських і наукових товариств, культурно-освітніх і наукових інституцій, громадсько-політичних організацій, заснуванням численних видань.

Кирило-мефодіївські братчики (Т.Шевченко, М.Костомаров, П.Куліш) створюють “Книги буття українського народу”, у яких записують незнищенну волю нації: бути вільною серед рівних; створити свою Річ Посполиту (державу), яка входить до кола суверенних держав.

Громадсько-політичний діяч, один із засновників Братства тарасівців, автор знакової праці “Самостійна Україна” (а відтак і засадничих гасел українського самостійництва), автор проекту Конституції України, творець українського війська Микола Міхновський запропонував найбільш радикальне для тогочасної України бачення шляхів і засобів національного відродження, яке намагався послідовно впроваджувати в практику політичної боротьби.

Національно-визвольне піднесення сприяло зростанню творчого потенціалу різних верств населення. Саме в цей час набули визнання письменники І.Франко, Панас Мирний, М.Коцюбинський, Леся Українка, О.Кобилянська, В.Стефаник, П.Грабовський, драматурги І.Карпенко-Карий, М.Старицький, М.Кропивницький, актори М.Заньковецька, М.Садовський, П.Саксаганський, композитори М.Лисенко, Д.Степовий, художники М.Пимоненко, М.Мурашко, С.Васильківський, М.Самокиш, науковці М.Драгоманов, Б.Грінченко, М.Костомаров, М.Максимович, О.Кістяківський, О.Єфіменко, Ю.Пелеша та інші, які заклали підвалини систематизації накопичених знань, усвідомлення духовної еволюції українського народу як цілісного процесу його самовизначення, самоідентифікації. У середовищі передової української інтелігенції відбувається активне становлення національної самосвідомості: усвідомлення її значення як духовної основи національного

відродження, починається розробка світоглядних морально-ціннісних засад її формування, аналізуються окремі складові її змісту, робляться спроби з’ясувати місце та роль політико-ідеологічних чинників в її структурі, розглядається механізм впливу на суспільне життя тощо.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. чимала частина інтелігенції взяла участь в утворенні та діяльності різноманітних українських громадських організацій, партій і груп. У Західній Україні виникають національно-культурні товариства “Боян”, “Руська бесіда”, “Рідна школа”, “Просвіта” та інші, діяльність яких сприяла розвитку української культури. Однак царський уряд лякала навіть культурницька діяльність громад, і їх було заборонено. Більшість із них змушені були самоликвідуватися.

На українську літературу, науку, культуру було, за висловом І.Огієнка, накладено важкі пута, а українську інтелігенцію одірвано від народу, заборонено їй промовляти до нього рідною мовою, що вело до суцільної неписьменності [10, с. 223].

Падіння царизму створило передумови для відновлення української державності.

У добу визвольних змагань 1917–1920 рр. розпочалося національно-культурне відродження українського народу, створювалися основи державного управління національною культурою та культурами народів, які перебували на теренах України. Усі ці досягнення та прогресивні перетворення стали можливими завдяки тій потужній базі, яка була закладена у сфері української духовності впродовж багатьох століть консолідованими зусиллями українського соціуму.

Основними засадами забезпечення конструктивного розвитку гуманітарної сфери в Україні в добу національно-визвольної боротьби 1917–1920 рр. були: забезпечення захисту прав та свобод людини і громадянина, у тому числі гендерної рівності, на доступ до державних інституцій гуманітарної сфери та духовно-культурну самореалізацію; найширше залучення громадян до участі в управлінні гуманітарними процесами на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях; удосконалення інститутів та технологій державного управління гуманітарною сферою; підвищення якості, результативності управлінських рішень; надання рівних можливостей для духовного розвитку людини, гарантування належної якості культурних послуг держави незалежно від статі, віросповідання, етнічної належності, регіону проживання, громадян; створення системи перманентного навчання громадян протягом усього життя тощо [11].

Реалізація політики гуманітарного розвитку здійснювалася шляхом формування різними

урядами моделей, які відрізнялися певними особливостями механізмів із вирішення питань у цій сфері на державному, регіональному та місцевому рівнях, правовим, фінансовим та організаційним забезпеченням, а також векторами розвитку міжнародного співробітництва, які впроваджувалися протягом 1917–1920 рр. [12, с. 223].

На першому етапі державотворення (березень 1917 – квітень 1918 р.) УЦР передбачалося: окреслення політико-правових і гуманітарних позицій, визначення мети й завдань української державності; утвердження суверенітету народу та суверенітету держави, національної самоідентифікації українців; забезпечення основних прав людини в усіх складових суспільного життя, передусім, у гуманітарній сфері; децентралізація державного управління та фінансів у галузях освіти, науки, культури; забезпечення прозорості використання державних коштів у гуманітарній сфері; розподіл гуманітарних функцій між окремими органами державної влади; розроблення необхідної нормативно-правової та нормативно-гуманітарної бази, зокрема щодо відродження української мови, освіти, культури, створення широкої мережі національних вищих, загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладів, культурно-освітніх установ, збільшення кількості українських періодичних видань тощо; запровадження українізації середньої та вищої шкіл, підготовка україномовних педагогічних кадрів; прийняття розгорнутої програми національної системи управління освітою і вихованням молоді; конструктивний вплив держави на задоволення гуманітарних потреб національних меншин.

На другому етапі (квітень–грудень 1918 р.) Гетьманом Української Держави планувалося забезпечити: створення сприятливих умов для залучення громадських організацій до управління державними справами в реалізації гуманітарної політики; упровадження в діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування типових організаційних рішень у сфері гуманітарного розвитку; трансформацію законодавчо-гуманітарного процесу з метою підвищення його ефективності; послідовну конкретну державно-управлінську позицію гуманітарної розбудови; належну нормативно-правову, фінансово-матеріальну й організаційну бази для розвитку гуманітарної сфери; розробку концепції державного будівництва початкової, середньої та вищої освіти; створення Української академії наук як осередку наукових знань і фундаментальних досліджень; розбудову архівно-бібліотечної справи, музеїв, закладів мистецтва; створення правового підґрунтя з охорони і збереження національної історико-культурної спадщини в Украї-

ні; реалізацію державної політики у сфері кіномистецтва та театральної культури; розбудову видавничої справи та інформаційної інфраструктури гуманітарного розвитку; трансформацію гуманітарної політики національних меншин.

На третьому етапі (листопад 1918–1920 р.) ЗУНР та Директорія УНР передбачали забезпечити: формування правових засад гуманітарної політики на принципах гуманізму та демократизму, глибокій повазі до прав людини і національних меншин, урахуванні соціальних і гуманітарних потреб населення; українізацію адміністративно-державного апарату; реалізацію нової концепції державного управління системою освіти; удосконалення державної політики у сфері культури і мистецтва; концептуалізацію підходів до українізації галузей освіти, науки, культури; удосконалення регулювання мовних прав національних меншин; реорганізацію системи державного управління дошкільного виховання дітей; здійснення фінансово-матеріальної підтримки українського книговидання; модернізацію державної політики у сфері збереження та охорони культурної спадщини, різних видів пам'яток; суттєве покращання матеріальної винагороди педагогічним працівникам, зрівняння їх у правах із державними службовцями; координацію державної політики у сфері кіномистецтва, архівно-бібліотечної справи, театрального та музичного мистецтва, розвитку графіки і артистичного малярства, архітектури та скульптури [13, с. 223].

У підсумку ці заходи були покликані забезпечити духовне відродження нації, створення потужної інтелектуальної основи українського державотворення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, духовні та ціннісні джерела формування державних підходів до розвитку гуманітарної сфери в Україні сягають ще часів Київської Русі та Галицько-Волинського князівства, далі їх зміст та форми поглиблювалися й урізноманітнювалися в період національно-визвольної боротьби українського народу XVII–XVIII ст., а потім знайшли свій розвиток у творчій діяльності видатних представників української культури, науки, освіти в XIX ст. й, зрештою, перша спроба їх практичної реалізації в XX ст. припала на добу національно-визвольних змагань у 1917–1920 рр. Складна військово-політична ситуація в 1917–1920 рр. не дала змоги створити ефективний механізм управління гуманітарними процесами і унеможливила їх стабільний творчий розвиток. І все ж були зроблені нові кроки в галузі гуманітарної політики, що виявилися духовною опорою національного відродження та розвитку громадянської свідомості. Саме в ті роки було вироблено базові політико-правові підходи до ста-

новлення й розвитку гуманітарної сфери і на їх основі засновано державну національну систему освіти, науки, культури, кіномистецтва, видавничу та бібліотечну справи, здійснено глибокі перетворення в інших галузях гуманітарного розвитку. Політична нестабільність часів УНР та Гетьманату, відсутність сталої території та державних структур, зрештою, призвели до втрати

українськими урядами державного контролю над гуманітарними процесами, через що культурний потенціал українського народу у цей період залишився значною мірою нереалізованим. Досвід тих часів потребує критичного переосмислення і творчого застосування в гуманітарній політиці сучасної України, що має стати предметом подальшого ґрунтовного наукового пошуку.

Список використаних джерел

1. Яковенко Н. М. Українська шляхта / Н. М. Яковенко. – Київ, 1993. – 237 с.
2. Михальченко М. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М. Михальченко. – Дрогобич ; Київ : ВФ “Відродження”, 2004. – 400 с.
3. Крип’якевич І. П. Галицько-Волинське князівство / І. П. Крип’якевич. – Київ, 1994. – 180 с.
4. Ефименко А. Я. История украинского народа / А. Я. Ефименко. – Киев, 1990. – С. 43–45.
5. Яворницький Д. І. Історії запорозьких козаків / Д. І. Яворницький. – Київ, 1990–1991. – Т. 1–3. – 240 с.
6. Попович М. В. Нарис історії культури України / М. В. Попович. – Київ : “АртЕк”, 1998. – С. 57.
7. Остафійчук В. Ф. Історія України: сучасне бачення / В. Ф. Остафійчук. – Київ : Знання-Прес, 2002. – 249 с.
8. Шевчук В. Освіта в козацькі часи / В. Шевчук // Віче. – 2001. – № 9. – С. 88–103.
9. Мельник Л. Г. Боротьба за українську державність (XVII ст.) / Л. Г. Мельник. – Київ : Освіта, 1995. – 183 с.
10. Вівчарик М. М. Українська нація: шлях до самовизначення / М. М. Вівчарик, П. П. Панченко, В. І. Чмихова. – Київ : Вища шк., 2001. – 135 с.
11. Трощинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / В. П. Трощинський // НАН України ; Ін-т соціології ; відп. ред. В. Б. Євтух. – Київ : Інтел, 1994. – 260 с.
12. Ситник П. К. Проблеми формування національної самосвідомості в Україні : монографія / П. К. Ситник, А. П. Дербак. – Київ : НІСД, 2004. – 226 с.
13. Купрійчук В. М. Гуманітарна політика українських урядів у добу національної революції (1917–1920 рр.) : монографія / В. М. Купрійчук. – Київ : Вид-во Європ. ун-ту, 2014. – 378 с.

References

1. Yakovenko, N.M. (1993), *Ukrains'ka shliakhta* [Ukrainian szlachta], Kyiv, Ukraine.
2. Mykhal'chenko, M. (2004), *Ukraina iak nova istorychna real'nist': zapasnyj hravets' Yevropy* [Ukraine as a new historical reality: Europe's reserve player], VF “Vidrodzhennia”, Drohobych, Ukraine.
3. Kryp'iakevych, I.P. (1994), *Halyts'ko-Volyns'ke kniazivstvo* [Galicia-Volyn principality], Kyiv, Ukraine.
4. Efimenko, A.Ja. (1990), *Istoriya ukrainskogo naroda* [History of Ukrainian people], Kyiv, Ukraine.
5. Yavornyts'kyj, D.I. (1990–1991), *Istorii zaporoz'kykh kozakiv* [History of the Ukrainian Cossacks], vol. 1–3, Kyiv, Ukraine.
6. Popovych, M.V. (1998), *Narys istorii kul'tury Ukrainy* [Essay on the History of Culture of Ukraine], “ArtEk”, Kyiv, Ukraine.
7. Ostafijchuk, V.F. (2002), *Istoriia Ukrainy: suchasne bachennia* [History of Ukraine: a modern vision], Znannia-Pris, Kyiv, Ukraine.
8. Shevchuk, V. (2001), “Education in Cossack times”, *Viche*, vol. 9, pp. 88–103.
9. Mel'nyk, L.H. (1995), *Borot'ba za ukrains'ku derzhavnist' (XVII st.)* [The struggle for Ukrainian statehood (XVII century)], *Osvita*, Kyiv, Ukraine.
10. Vivcharyk, M.M., Panchenko, P.P. and Chmykhova, V.I. (2001), *Ukrains'ka natsiia: shliakh do samovyznachennia* [Ukrainian nation: the path to self-determination], *Vyscha shkola*, Kyiv, Ukraine.
11. Troschyns'kyj, V.P., ed. by Yevtukh, V.B. (1994), *Mizhvoienna ukrains'ka emihratsiia v Yevropi iak istorychne i sotsial'no-politychne iavysche* [Inter-war Ukrainian emigration to Europe as a historical and socio-political phenomenon], Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, “Intel”, Kyiv, Ukraine.
12. Sytnyk, P.K. and Derbak, A.P. (2004), *Problemy formuvannia natsional'noi samosvidomosti v Ukraini : monohrafiia* [Problems of formation of national identity in Ukraine: monograph], National Institute for Strategic Studies, Kyiv, Ukraine.
13. Kuprijchuk, V.M. (2014), *Humanitarna polityka ukrains'kykh uriadiv u dobu natsional'noi revoliutsii (1917–1920 rr.) : monohrafiia* [Humanitarian policy of Ukrainian governments during the revolutionary war (1917–1920): Monograph], Publisher European University, Kyiv, Ukraine.